

زیرساخت‌های فرهنگی، اجتماعی و عمرانی مورد نیاز جهت توسعه اکوتوریسم

(مطالعه موردی: شهرستان مراغه)

عظیمه اشرف پور^۱

موسی خدایاری^۲

چکیده

به طور کلی، ایران از نظر منابع طبیعی و جاذبه های گردشگری، یکی از کشورهای مطرح جهان می باشد. اما در تمام طول سالهای گذشته، روند ورود جهانگردان به کشور بسیار کند بوده است. در کشورهای در حال توسعه نظیر ایران که بیشتر تک محصولی بوده و بر صادرات نفت تمرکز دارد، استفاده از این مواهب و توسعه گردشگری می تواند راهکار بسیار مناسبی باشد. با توجه به این که استان آذربایجان شرقی نیز آثار تاریخی و جاذبه های طبیعی فراوانی دارد، ضرورت دارد که موانع توسعه صنعت گردشگری استان را شناسایی کرده و درصدد رفع آن ها برآییم. هر چند در سالهای اخیر این صنعت در استان آذربایجان شرقی رو به توسعه نهاده ولی هیچگاه از تمام ظرفیت های آن استفاده نشده و جای کار بسیار دارد.

در این مقاله سعی شده است که ابتدا تعریف مختصری از گردشگری و اکوتوریسم ارائه شده و زیرساخت های اجتماعی، فرهنگی، مذهبی، عمرانی که برای بهبود طبیعت گردی لازم است در این مقاله سعی شده است ابتدا گردشگری از نظر موضوع تفکیک شده و تعریف مختصری از اکوتوریسم و فرهنگ داده شود. ارتباط بین اکوتوریسم و عوامل اجتماعی، فرهنگی و دینی گردشگری تشریح شده و همچنین به تغییرات و تأثیراتی که طبیعت گردان بر میزبانان و بالعکس می گذارند اشاره ای شود. در ادامه اثرات مثبت و منفی که در زمینه عوامل اجتماعی، فرهنگی و دینی و ارتباط آن ها با اکوتوریسم ایجاد شده اند اشاره ای خواهد شد و راهکارهایی در این زمینه

^۱ - Az_ashrafpour@yahoo.com

^۲ - Khodayari_1983m@yahoo.com

پیشنهاد می‌شود. در نهایت به زیرساخت‌های عمرانی لازم نظیر زیرساخت‌های حمل‌ونقل، اقامتگاهی و اطلاعاتی.... اشاره شده و به راهکارهایی در زمینه بهبود این عوامل اشاره خواهد شد.

مقدمه

امروزه ساکنان مقاصد گردشگری دریافتند که اگر مقوله گردشگری به نحو شایسته و مناسبی طراحی و برنامه ریزی شود، نه تنها مشکلات مذکور کمتر پیش خواهد آمد بلکه گردشگری می‌تواند زمینه‌های تعامل فرهنگی و در نتیجه تعالی آن را پدید آورد. هم از این جهت است که امروزه در بیشتر مطالعات و برنامه ریزی‌های جامع صنعت گردشگری، سنجش و ارزیابی تأثیرات اجتماعی گردشگری بر جوامع میزبان، مقوله‌ای جا افتاده است و ضرورتی انکار ناپذیر دارد. مقصود از آثار اجتماعی، تغییراتی است که در زندگی مردم جامعه میزبان گردشگری رخ می‌دهد و این تغییر بیشتر به سبب تماس مستقیم اهالی و ساکنان آن دیار با گردشگران صورت می‌گیرد. منظور از آثار فرهنگی تغییراتی است که در هنر، آداب و رسوم و معماری مردم ساکن جامعه میزبان رخ می‌دهد. این تغییرات بلند مدت ترند و در نتیجه در دراز مدت می‌توانند باعث رشد و توسعه صنعت گردشگری شوند. اصطلاح آثار اجتماعی- فرهنگی را به معنی تغییراتی به کار می‌برند که در تجربه‌های روزانه، شیوه زندگی محصولات هنری و فکری جامعه میزبان رخ می‌دهد (گی، ۱۳۸۲، ۲۹۱).

گردشگری از نظر موضوع

به طور کلی اگر بخواهیم انواع انگیزه‌های گردشگری را دسته بندی کنیم به موارد زیر باید اشاره شود:

۱. گردشگری دریایی

ساحلی: آفتاب، ماسه، دریا (ورزشهای ساحلی: ورزش های آبی، ورزش های روی ساحل(شنی))

دریایی: زیر آبی (غواصی، سایر)، ورزش های دریایی- اقیانوسی، تورهای دریایی، کشتی های تفریحی بزرگ بین قاره ای، گردشگری قطبی و اقیانوس های قطبی.

۲. گردشگری برف: اسکی و سایر

۳. گردشگری فرهنگی و هنری (گردشگری میراث): آثار باستانی ، آثار تاریخی، آثار فرهنگی (موزه ها، گالری ها، کنسرت ها، تئاتر، جشنواره های فیلم سینمایی، فستیوال ها، سالن های مد)، آثار فرهنگی، سنتی، مردم شناسی، لباس شناسی، غذای محلی، پایکوبی و مراسم ملی و محلی، گردشگری غذایی (گاسترونومی)، گردشگری دینی (زیارت، عبادت، انجام وظایف شرعی، هیئت های مذهبی و غیره).
۴. گردشگری اجتماعی: دیدار و شناخت مردمان غیر خودی (اقوام، طوایف و مذاهب دیگر)، دیدار اقوام و آشنایان
۵. گردشگری علمی- آموزشی: تحصیل (آموزش های بلند مدت، کوتاه مدت)، کنفرانس ها، سمینار ها، همایش ها، نمایشگاه های علمی- تخصصی، آموزش های رسمی
۶. گردشگری درمانی: معالجه، استفاده از آب معدنی، استراحت دوران نقاهت
۷. گردشگری در طبیعت (تفاوت ماهوی با گردشگری زیست محیطی دارد)
۸. اکوتوریسم: حیات وحش، دیدار از پارک های حیات وحش و محیط های حفاظت شده ، کوهستان، جنگل، دریا- اقیانوس، کویر، قطبین، غار نوردی و سایر
۹. گردشگری ورزشی: انجام فعالیت های ورزشی (ورزش های زمستانی و تابستانی، المپیک، ورزش های جهانی و سایر)
۱۰. گردشگری و چشم اندازهای کشاورزی و عشایری: درک علمی- پژوهشی از شیوه های زراعت و باغ داری، دیدار از مزارع و باغات و چشم انداز های کشاورزی، مشارکت در کارهای کشاورزی (مثل انگور چینی نه به خاطر فرد)، دیدار از عشایر و کوچ نشینان.
۱۱. گردشگری تجاری: شرکت در نمایشگاه های بین المللی، ملی و محلی، مسافرت به قصد تجارت
۱۲. گردشگری سیاسی: مسافرت به خاطر شرکت در تظاهرات ، مشارکت در اجلاس بین المللی، شرکت در مراسم سیاسی، مراسم به قدرت رسیدن یک حزب، تدفین رهبر، سالگرد های کشورها

۱۳. گردشگری آثار جنگ: بازدید از میادین جنگ، بازدید از بازداشتگاه های داخلی، بازدید از قبرستان های جنگی، بازدید از زندان ها و ندامتگاه های جنگی
۱۴. گردشگری اهل قبور: بازدید از قبور بستگان و اقربا و شهداء، کشته شدگان در جنگ ها در سطح بین المللی
۱۵. گردشگری از گتوها: گتوهای مذهبی، گتوهای آپارتاید، گتوهای قومی - قبیله ای
۱۶. گردشگری فضاهای صنعتی و معدنی
۱۷. گردشگری تبهکاری^۱: گردشگری مواد مخدر، گدایی، دزدی، فحشا و سایر
۱۸. گردشگری مجازی: ماهواره، سی دی، اینترنت و سایر موارد (پاپلی یزدی و سقایی، ۱۳۸۶، ۵۳-۴۸).

اکوتوریسم

- اکوتوریسم معادل طبیعت گردی است که با انگیزه استفاده از جاذبه ها و توانمندی های طبیعی و تمام جاذبه هایی که به نوعی با طبیعت در ارتباط هستند صورت می گیرد (فصلنامه موج سبز، ۱۳۸۰، ۵۱).
- انواع جاذبه های طبیعی مبتنی اند بر جذابیت های محیط های طبیعی و تنوع بسیار زیادی دارند که مهمترین آن ها عبارتند از:
۱. منابع آبی: شامل سفره های زیر زمینی و آب های جاری مانند دریا، دریاچه، رودخانه ها و آبشارها، چشمه های طبیعی و آب های معدنی است. در فصول مختلف سواحل دریاها، رودخانه ها و دریاچه ها مملو از گردشگرانی است که جهت استفاده از فضای زیبای طبیعت در کنار سواحل آب ها به سیر و سیاحت می پردازند.
 ۲. جنگل ها و پوشش گیاهی: پوشش های گیاهی شامل مراتع، جنگل ها، بیشه زارها، باغ ها و نواحی سرسبز هستند که جایی مناسب برای گذراندن اوقات فراغت محسوب می شود. هوای پاک و سالم یکی از انگیزه های گردشگران جهت سفر به این مناطق می باشد.

۳. **اکوسیستم های کوهستانی:** اکوسیستم های کوهستانی از مؤثرترین و زیباترین چهره های زمین به شمار می روند. تسلط چشم گیر آن ها بر دشت ها و فلات های پیرامون خود پیامد های اکولوژیکی عمده ای را به وجود آورده اند. به علاوه اکوسیستم های کوهستانی بر حسب عوامل زایش خود چشم انداز و سیمای متفاوتی دارند.

۴. **زندگی جانوری:** شامل تماشای زندگی حیوانات، مطالعه بر روی حیوانات خاص، برگزاری تورهای شکار و تماشای زیست دسته جمعی جانوران و پرندگان است که طرفداران خاص خود را دارد.

۵. **چشمه های آب گرم، معادن و ذخایر:** معادن و ذخایر غنی علاوه بر کارکرد خاص خود در صنایع، از اهمیت زیادی در گردشگری برخوردارند. وجود ذخایر معدنی در جایی، نشانه غنی بودن آن منطقه است. چشمه های آبی معدنی و آب گرم به عنوان یک تفرجگاه گردشگری درمانی و تمدد اعصاب از اهمیت ویژه ای برخوردار است و گردشگران زیادی را به خود جذب می کند. مثلاً چشمه های آب گرم سرعین اردبیل، محلی برای گذران اوقات فراغت گردشگران داخلی و خارجی محسوب می شود.

۶. **غارهای طبیعی:** وجود غارهای طبیعی برای غارنوردان، غارشناسان و طبیعت گردان یکی دیگر از موهبت های خدادادی روی زمین است. غارهای قوری قلعه، علیصدر و سهولان در ایران نمونه هایی از غار آبی هستند که مورد استفاده گردشگران قرار گرفته اند. احداث مجتمع تفریحی و گردشگری در اطراف این غارها به توسعه گردشگری کمک خواهد کرد.

۷. **کوه ها و بیابان ها:** وجود ارتفاعات، پستی و بلندی ها، بیابان ها و دره ها منابع طبیعی بالقوه ای قلمداد می شوند که در صورت ایجاد دسترسی و فراهم کردن زیر ساخت ها، به جاذبه تبدیل می شوند. بسیاری از بیابان های دنیا با ایجاد زیر ساخت ها، دسترسی، تسهیلات و خدمات گردشگری و برگزاری تورهای بیابان نوردی، شتر سواری، اسکی روی شن و تماشای ستارگان در شب به جاذبه گردشگری تبدیل شده اند.

۸. **اقلیم و فضاها:** روستایی ویژه: برخی از روستا ها به دلیل فضای روستایی خاصی که دارند مانند آب و هوای مطلوب، جلوه های ویژه معماری و یا طبیعت زیبای اطراف به عنوان یک

منبع بالقوه جهت گردشگری روستایی مورد استفاده قرار می گیرند (قادری، ۱۳۸۳، ۱۰۹-۱۰۷).

فرهنگ

فرهنگ عام و در عین حال خاص است. می توان گفت که فرهنگ به عنوان معرفت بشری از وجوه تمایز زندگی اجتماعی انسان و حیوان به شمار می رود و در تمام اجتماعات بشری وجود دارد عام است. زیرا تمام جلوه های عناصر و اجزاء آن در تمام زمینه های زندگی اجتماعی انسان، از ساختن ابزار گرفته تا تهیه پوشاک و قوانین و آداب و ارزشهای اجتماعی و پدیده های حیاتی دیگر زندگی اجتماعی انسان وجود دارد. اما این پیوند ها در اجتماعات بشری همانند نیست، بلکه هر جامعه ای جلوه خاص خود را دارد که محصول تاریخ آن جامعه و متأثر از شرایط اقتصادی و اجتماعی آن است (معصومی، ۱۳۸۵، ۶۵).

عوامل اجتماعی، فرهنگی و دینی گردشگری

آثار و پیامد های اجتماعی و فرهنگی گردشگری عبارت است از راه ها و روش هایی که جهانگردان برای ایجاد تغییر در نظام ارزش های محیطی از ان استفاده می کنند. نظیر طرز آرایش، لباس پوشیدن، صحبت کردن، راه رفتن، غذا خوردن و یا روابط خانوادگی که بین زن و شوهر و فرزندان وجود دارد. همچنین می توان به روش های زندگی جمعی، سطوح ایمنی، موازین اخلاقی و بالاخره سنن و عقاید و روابط اجتماعی موجود در محیط اشاره نمود. این عوامل به عنوان «اثر مردم بر مردم» شناخته می شود و عبارت از آثاری است که از جانب جهانگردان بر مردم محلی و در نتیجه تعامل بین آن ها پدید می آید (کارگر، ۱۳۸۶، ۱۱۶).

آئین های عزاداری به عنوان نمادی از فرهنگ

آئین های عزاداری ماه محرم در مراغه با جلوه ها و تشریفات خاص از دهه آخر ماه ذیحجه آغاز و در دهه اول ماه محرم به اوج خود می رسد. شاخسه ی، علم بندی، مالیدن گل متبرک بر سرو صورت، وای عباس، بستن احرام، روشن کردن شمع، آتش کشیدن خیمه، آذین بندی اسب ها با پارچه های زیبا و کبوترهای به خون آغشته از جمله آئین های عزاداری در مراغه است. مردم عزادار در این شب ها با راه اندازی دسته های عزاداری در محله های شهر مراغه با در دست داشتن چوب های بلند و با شعار شاخسه ی واخسه ی از محله ای به محله دیگر حرکت

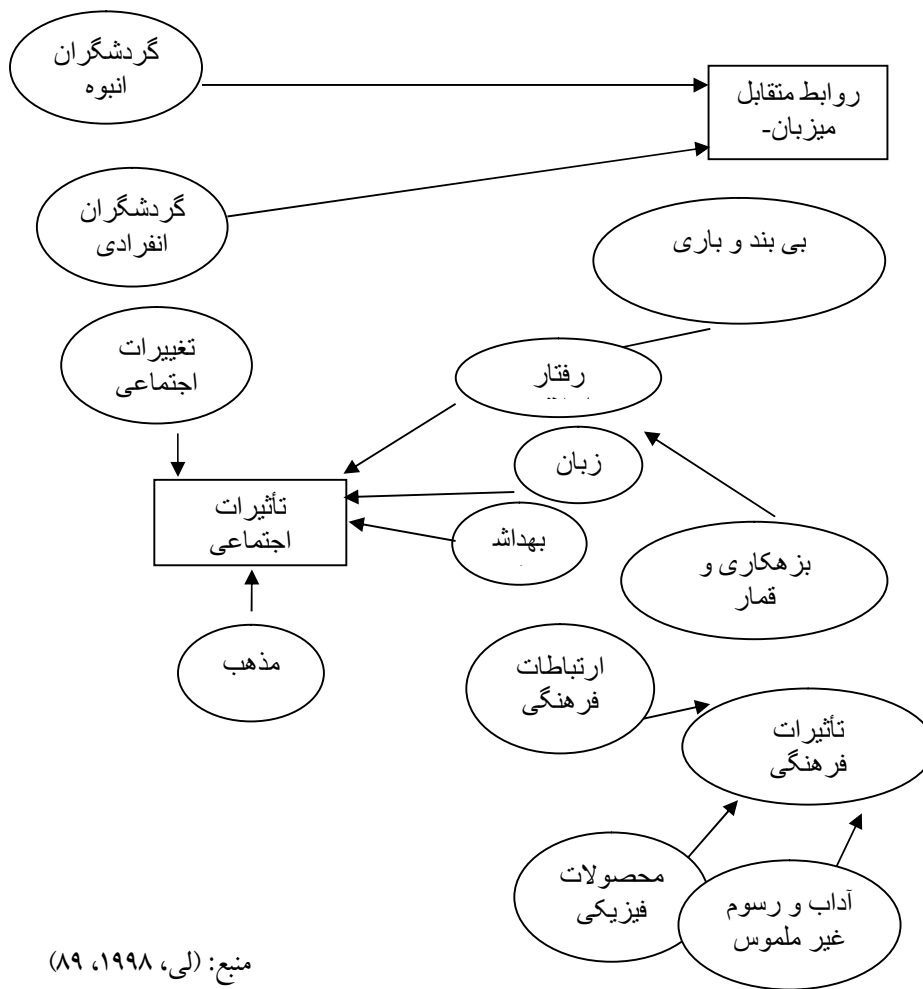
دفتر سوم: مراغه‌پژوهی / ۱۳

می‌کنند. پیشاپیش این دسته‌ها تعداد زیادی علم و بیرق، کتل، طوق که با شال و پارچه‌های نقش‌دار قیمتی، چراغ و فانوس‌های متعدد زینت یافته قرار دارد. هیأت‌های شاخسه‌ی واخسه‌ی محله دروازه، چهل‌پا و حاجی غفار از قدیمی‌ترین هیأت‌های عزاداری است که در مراغه از دوره صفویه تا کنون فعال هستند. در آیین عزاداری شاخسه‌ی واخسه‌ی در مراغه عزاداران به منظور نشان دادن اتحاد و همبستگی برای مقابله با دشمن، حمایت از اهل بیت عصمت و زنده نگه داشتن حماسه حسینی به صورت زنجیره وار حرکت می‌کنند. آئین «علم‌بندی» از سوم ماه محرم در محله‌ها به یاد علمدار دشت کربلا حضرت ابوالفضل (س) بر پا می‌شود. در موقع برپایی علم صدها رأس گوسفند که برای این روز نذر شده اند در پای علم قربانی می‌شوند و مردم نیز نذورات خود از جمله آش، شله‌زرد، شیر و شربت را بین عزاداران توزیع می‌کنند. در روز هشتم ماه محرم که در این شهرستان تاسوعای کوچک نامیده می‌شود، به یاد فداکاری حضرت عباس (س) عزاداران در گروه‌های ۲۰ تا ۳۰ نفری عباس‌گویان عزاداری کرده و در هنگام نزدیک شدن به تکایا با زنجیر، چوب و دست بر سر و بدن خود می‌کوبند. در روز عاشورا عزاداران با اسب‌های آذین‌شده با پارچه‌های زیبا، کبوتران به خون آغشته و گهواره علی اصغر در خیابان‌های مراغه به عزاداری، سین‌زنی و شبیه‌خوانی مشغول می‌شوند. در عصر روز عاشورا عزاداران و هیأت‌های حسینی به سوی حسینیه حاجی غفار رفته در آنجا مشغول عزاداری می‌شوند و در طول عزاداری مردم یا حسین گویان خواستار نشان دادن تصویری از سر بریده شده امام حسین (ع) بر روی نیزه می‌شوند که در این محل نگهداری می‌شود. آئین-های عزاداری مردم مراغه در عصر روز عاشورا با برپایی خیمه و چادر در محله‌ها و هیأت‌های حسینی، شبیه‌خوانی و به آتش کشیدن این چادرها تا حدودی خاتمه می‌یابد. هر ساله جمعیت عظیمی از اقصی نقاط کشور برای شرکت در مراسم پرهیجان عزاداری سالار شهیدان در مراغه حاضر می‌شوند که این وسیله‌ای مهم برای تبادل فرهنگی و مذهبی جامعه میزبان و و گردشگران مذهبی می‌باشد.

تأثیرات فرهنگی و اجتماعی صنعت گردشگری

گردشگری می تواند بستر تعامل های فرهنگی و اجتماعی میان گردشگران و ساکنین محلی را فراهم کند که این امر ممکن است منجر به پویایی فرهنگ هر دو بیانجامد. کسب تجارب جدید فرهنگی می تواند کیفیات زندگی را متعالی کند. البته باید در نظر داشت که اکوتوریسم یکی از زیرمجموعه های صنعت گردشگری بوده و از عوامل آن تأثر می پذیرد.

شکل ۱: تأثیرات فرهنگی و اجتماعی صنعت گردشگری

منبع: (لی، ۱۹۹۸، ۸۹)

تغییرات در هنجارها و اخلاق مردم محلی

این موارد به ویژه به مشکلات و رفتارهایی نظیر بی بند وباری (آزادی بی قید و شرط)، قمار بازی و... که مورد انتظار بخشی از جهانگردان است، مربوط می شود. هر چند در نقاط دورافتاده و مناطق غیر شهری احتمال آن بسیار کم است ولی با این حال ممکن است ماهیت آن فرق کند. تعصب مذهبی مردم مناطق محلی و ارزش های اعتقادی آن ها نیز از جمله مواردی است که می توان به عنوان موضوع مطالعه و ارتباطات گردشگری با مردم قرار گیرد. ورود گردشگرها موجب بروز اختلاف میان میهمانان (جهانگردان) و مردم محلی (میزبان) شود. لذا این امر نیز از اهمیت مطالعاتی بسیار بالایی برخوردار است، به خصوص برای جهانگردانی که بدون راهنما به مناطق دورافتاده شهری سفر می کنند و با این آداب و رسوم آشنا نیستند و یا عمداً موجب تخطی و زیر پا گذاشتن ارزش های اعتقادی مردم محلی می شوند (کارگر، ۱۳۸۶، ۱۲۰).

اثر فرهنگی میهمانان بر میزبانان

این اثر بیشتر به نوع رفتارهای اجتماعی جهانگردان برمی گردد که قبلاً تحت عنوان نحوه ی آرایش، نحوه لباس پوشیدن، صحبت کردن، راه رفتن و ... از آن یاد کردیم. در یک برداشت انسان شناسانه تر و عمیق تر، این رفتارها شامل فرم ها و روحیات هر ملتی می شود که در استانداردهای رفتاری نشأت گرفته از آنها نمایان می گردد. به طوری که این جاذبه های فرهنگی موجب جذب جهانگردان به کشورهای مختلف و نیز جذب میزبانان به جهانگردان می شود. هنرهای دستی (محلی)، موسیقی محلی، تاریخ، آثار باستانی، معماری سنتی، امکانات تفریحی، جشن های محلی، مراسم سنتی عزاداری، عروسی و... در جذب گردشگر بسیار مؤثرند. برخی از شهرها با گسترش و تبلیغ این مراسم و جشن ها می کوشند گردشگر بیشتری را جذب کنند، چرا که امروزه فرهنگ ها یکی از سمبل های مهم جذب گردشگر به مناطق مختلف عالم هستند و حتی دولت ها نیز برنامہ های استراتژیک خاصی جهت کشف فرهنگ ها و بقایای تمدن باستانی خود دارند (کارگر، ۱۳۸۶، ۱۲۱).

موانع تعامل میان فرهنگی

دامنه موانع فرهنگی عموماً به دو جایگاه روابط میان فرهنگی میزبان و مهمان محدود می‌گردد. به علاوه موانع تعامل فرهنگی میزبانان غالباً نشأت گرفته از سنت‌های فرهنگی است. در واقع منظور از موانع تعامل فرهنگی گردشگری، همه‌ی عناصری است که از نظر فرهنگی-اجتماعی، مانع از درک مشترک رفتارها، ارزش‌ها و عقاید جهانگرد با میزبان است. چنانچه تعامل میان فرهنگی گردشگران، از هر جهت کامل و متناسب با جامعه و فرهنگ کشور میزبان باشد، می‌توان به رشد و شکوفایی و در نهایت به گردشگری پایدار در جامعه امیدوار شد. برای درک موانعی که از نظر فرهنگی-اجتماعی، بر سر راه گردشگری پایدار قرار گرفته‌اند، باید مفاهیم و اصطلاحات دیگری را نیز مورد بررسی و شناخت قرار داد. برخی از صاحب‌نظران از دو اصطلاح: ضربه و گستاخی فرهنگی به عنوان دو مانع مهم تعامل فرهنگی میزبان و میهمان سخن می‌گویند که به تبیین هر یک پرداخته می‌شود:

الف) ضربه فرهنگی: ضربه فرهنگی را می‌توان ناشی از مجموعه واکنش‌های افراد یک جامعه نسبت به گردشگران ورودی دانست که ممکن است به رفتارهای ناگوار منتهی گردد. اگرچه جامعه میزبان و میهمان ضربه فرهنگی را مورد تجربه قرار می‌دهند، و امکان دارد جهانگردان و کسانی که به یک مکان وارد می‌شوند نتوانند گویش‌ها، علامت‌ها، نمادها و نشان‌های فرهنگی جامعه میزبان را درک کنند، و در نتیجه از ایجاد ارتباط با آن جامعه ناتوان شوند. اما در نهایت بازتاب این حرکت، کسب تجربه‌ای در جهت درک دلایل استیصال و سردرگمی خواهد بود. نوع دیگری از ضربه‌های فرهنگی، عدم احترام و بی‌توجهی گردشگران نسبت به مقررات و اصول فرهنگی جامعه میزبان است که در این صورت برخوردی نامناسب از سوی این جوامع خواهند دید.

ب) گستاخی فرهنگی: در شرایطی که جهانگردان ناآگاهانه قوانین را نقض نمایند، معمولاً جامعه میزبان از آن چشم‌پوشی می‌کند اما اگر جامعه میزبان پیوسته شاهد تخلف باشد و خود را تحقیر شده پندارد، آن عمل را «جسارت فرهنگی» تلقی خواهد نمود. می‌توان جسارت فرهنگی را بدین صورت تعریف نمود: رفتارهای مغایر با اصول و قوانین فرهنگی میزبان که توسط گردشگران نادیده‌انگاشته می‌شود و برای احساسات جامعه میزبان اهمیت قابل‌نیمی

گردند. عدم توجه به ضربه و گستاخی فرهنگی، دیدگاه مردم محلی را نسبت به این صنعت تغییر خواهد داد و توسعه پایدار را تهدید و خدجه دار خواهد نمود (شالچیان، ۱۳۸۲، ۲۳-۲۴).

اهمیت جهانگرد فرهنگی در فعالیت های باستانشناسی

آنچه جهانگردی فرهنگی را از سایر انواع جهانگردی متمایز می کند، انگیزه و اهداف گردشگران است. این نوع گردشگران به دنبال درک و تأمل در آثار و بقایای مردمان گذشته و آداب و رسوم جوامع بشری و لذت منطقی و عقلانی از جاذبه های طبیعی و فرهنگی کشور میزبان هستند. امروزه شمار این نوع جهانگردان در سراسر جهان از سایر انواع جهانگردی بیشتر است. پس شاید بتوان گفت که حلقه اتصال منطقی بخش میراث فرهنگی با بخش جهانگردی، جهانگردی فرهنگی است. از این رو باستان شناسی با کمک متخصصان مدیریت جهانگردی زمینه های اقتصادی و فرهنگی کشور را برای جلب این نوع گردشگران مستعد نمایند (پورفرج، ۱۳۸۱، ۱۸-۱۹). در منطقه مراغه با توجه به فسیل های کشف شده و قابلیت فراوان این منطقه در جذب گردشگر در این زمینه، می توان گفت که این منطقه برای توسعه این نوع گردشگری، چه به لحاظ دینی و اعتقادی و چه از نظر فرهنگی، آثار باستانی و جاذبه های طبیعی بسیار مناسب و مستعد است.

اثرات مثبت فرهنگی-اجتماعی اکوتوریسم

۱. اکوتوریسم می تواند موجب گسترش تبادلات فرهنگی گردشگران و افراد بومی شده و همچنین به اقدام و درک عمیق تر (یا حداقل به تحمل) سیستم ها و سنت های ارزشی متقابل منجر گردد.

۲. اکوتوریسم در خصوص بهبود عدالت بین دو جنس مردان و زنان و ایجاد فرصت های شغلی مناسب برای زنان در مقایسه با سایر بخش ها به مراتب بهتر عمل می کند.

۳. توسعه روابط فکری، فرهنگی، هنری و اجتماعی بین افراد کشورهای صادر کننده گردشگر و افراد پذیرای گردشگر

۴. گسترش مبادلات و همکاری بین المللی و تقویت همبستگی میان مردم جهان

۵. شناخت مبادلات و همکاری بین المللی و تقویت همبستگی میان مردم جهان

۶. اکوتوریسم بستر مناسبی برای تبادل فرهنگ ها و ارزش ها می باشد.
 ۷. اکوتوریسم از دید جامعه شناختی روان شناسی اجتماعی سبب رشد شخصیت و شکوفایی استعدادها و ارتقاء سطح دانش و معرفت افراد می گردد و انسان ها را یاری می دهد تا با شناخت تنوع و فرهنگ ها، ارزش ها و سنن ملی اقوام گوناگون برخورد محوری فائق آیند و در جهت وحدت خاندان انسانی گام بردارند و از یکدیگر بیاموزند.
 ۸. حفظ و اشاعه هنرهای سنتی و آداب و رسوم باستانی: با توسعه اکوتوریسم و در ادامه گردشگری طبیعت، امکان رشد و بالندگی سنت‌های قدیمی بوجود آمده و آداب و رسوم باستانی احیا می شود.
 ۹. احیاء هویت فرهنگی و احساس غرور ملی: زمانی که ساکنان بومی، علاقه و اشتیاق گردشگران را نسبت به جاذبه‌های گردشگری طبیعی منطقه را می بینند با احساس غرور خود را بیش از پیش در می یابند. فرهنگ اقلیت که عموماً در فرهنگ اکثریت تحلیل می رود بدین ترتیب شکل اولیه خود را پیدا می کند و نمود می یابد.
 ۱۰. تبادل فرهنگی: اکوتوریسم مردم جوامع میزبان و مهمان را به هم نزدیک و نوعی تبادل فرهنگی بین آنان ایجاد می کند.
 ۱۱. تشدید علاقه به تجدید زبان محلی و کاربرد بیشتر این زبان
 ۱۲. نرم شدن موضع مردم ساکنان شهر یا کشور میزبان برای پذیرفتن و یادگیری زبان های دیگر به منظور برقراری ارتباط بیشتر با گردشگران
 ۱۳. تجدید و ایجاد تحول و نوسازی در فرهنگ محلی: ساکنین با دیدن گردشگران به آن ها علاقمند شده و نکات مورد توجه شان را تقلید می کنند (معصومی، ۱۳۸۵، ۷۱۹).
- آثار منفی از دید فرهنگی و اجتماعی

۱. **تخریب آثار طبیعی:** ممکن است دیدار بیش از اندازه گردشگران از مکان های گردشگری طبیعی موجب ویرانی تدریجی آن ها شود. این ویرانی ممکن است ناشی از بی توجهی به ظرفیت پذیری محل مزبور یا حاصل فعالیت های سود جویانه گردشگران نافرهيخته باشد.

۲. **استحاله فرهنگی:** با توجه به شکنندگی خاص امکان طبیعی گردشگری، ممکن است توسعه گردشگری موجب صدمه دیدن اصالت الگوهای فرهنگی محلی گردد. مردم محلی که به شیوه سنتی زندگی می کنند ممکن است در تماس با گردشگران برای همیشه دچار استحاله شوند.

۳. **هجوم فرهنگی و تخریب مبانی اعتقادی:** ممکن است به واسطه افراط در ایجاد جذابیت گردشگری و برخورد بیش از حد تجارت مآبانه با جلوه های طبیعی در مقاصد گردشگری، اعتبار و اصالت مناسک مذهبی، عادات و سنن، جشن ها و نمایش ها، صنایع دستی، موسیقی و دیگر الگوهای فرهنگی به واسطه ارائه نامناسب و ناشایست آن ها از دست رود. بعلاوه ممکن است به واسطه مصرف گرایی گردشگران، مردم مقاصد گردشگری به خصوص جوانان دچار عرضه تشبیه به بیگانگان شوند و از الگوهای رفتاری و پوشاکی گردشگران تقلید کنند.

۴. **ناهنجاری فرهنگی:** ممکن است به واسطه تفاوت زبان و عادات و سنن بین ساکنان محلی و گردشگران سوء تفاهمات و برخوردهایی بروز کند.

۵. **مفاسد و ناهنجاری های اجتماعی:** ممکن است اکوتوریسم موجب تشدید آسیب های اجتماعی ای همچون میگساری، اعتیاد، بزهکاری و روسپیگری شود. هرچند پژوهش های صورت گرفته نشان می دهد به ندرت اکوتوریسم علت اساسی چنین پدیده هایی است ولی می تواند زمینه گسترش آن ها را فراهم آورد (طیب، ۱۳۷۹، ۲۱۷-۲۱۸).

۶. گسترش آلودگی های رفتاری متعارض با هنجارهای متداول در جامعه

۷. امکان بروز رفتار های غضب آلود اهالی در خصوص گردشگرها به سبب مشاهده تفاوت

های طبقاتی، تظاهرات رفتاری و کرداری

۸. اثر نامطلوب نمایشی گردشگرها بر مردم کشور
۹. ورود بی رویه لغات خارجی و اصطلاحات بیگانه به زبان متداول و رایج کشور
۱۰. امکان تغییر جهت یافتن و از بین رفتن اصالت کارهای هنری و صنایع دستی
۱۱. افزایش جمعیت به سبب ازدحام مسافران و گردشگران و راهبندان ها و افزایش خلاف کاری ها و جنایت ها (گی، ۱۳۷۷، ۳۳۱).
۱۲. افزایش کم سابقه بیماری های غیر معمول در کشورهای جهانگرد پذیر
۱۳. تشدید تضاد اجتماعی و نژادی بین طبقات مختلف مردم
۱۴. تفاوت بین سطح درآمد بومیان و گردشگران به بروز «اثرات نمایشی^۱» منجر می گردد. تا جائیکه بومیان تمایل دارند مثل گردشگران لوکس باشند. این مورد در مواقعی بیشتر بروز می یابد که بومیان پی ببرند که گردشگران سطح درآمد بالاتری از آن ها دارند.
۱۵. طبیعت گردی منجر به جنبه تجاری پیدا کردن برخی جنبه های فرهنگی، مالی و معنوی می شود مانند تولید کارهای هنری، موسیقی و جشن ها برای فروش
۱۶. تقاضای بیشتر برای کارهای هنری که در کنار طبیعت گردی دیده می شود، موجب کاهش کیفیت کالا شده و به تولید کالای ارزان و اصطلاحاً «هنر فرودگاهی^۲» منجر می گردد. یک مطالعه نشان می دهد که این روند به رشد کالاهای «ساختگی و بدلی هنری^۳» منجر می گردد (لی، ۱۳۸۴، ۷۰).
۱۷. تجاری شدن یا کالایی شدن فرهنگ جامعه میزبان
۱۸. پایین آمدن کیفیت محصولات محلی
۱۹. تقلید کورکورانه از فرهنگ طبیعت گردان (کاظمی، ۱۳۸۲، ۹).

1- Demonstration Effects

2- Airport Art

3- Faced Art

تفاوت های فرهنگی و اقتصادی-اجتماعی در نواحی مرزی

در مناطقی که فرهنگ ها و جوامع موجود در دو سوی مرز با همدیگر تفاوت داشته باشند، ماهیت گردشگری نیز تا حدودی متفاوت است. به عنوان مثال ممکن است که تفاوت های مذهبی و سنت های اجتماعی باعث ایجاد شکلی از گردشگری متفاوت در دو سوی مرز گردد که در این زمینه، ماهیت فعالیت های جنبی مرتبط با گردشگری نیز به همین منوال است. الگوهای اسکان و اجاره زمین و تفاوت های اقتصادی- اجتماعی نیز چگونگی رشد گردشگری در دو سوی متقابل را تحت تاثیر قرار می دهند. حذف گذر نامه و ویزای گردشگری و استفاده از کارت شناسایی غیر دولتی (ورود موقت و ۶۰ ساعته) که توسط آژانس های مسافرتی و شرکت های حمل و نقل صادر می شود. همانند آنچه که در سال ۱۹۷۲ میان لهستان و آلمان اتفاق افتاد (تیموتی، ۱۳۸۸، ۱۳۸).

شهرستان جلفا با نخجوان و همچنین کلبر با جمهوری آذربایجان و از طریق رود ارس با ارمنستان همجوار می باشند. شهرستان مراغه به طور مستقیم با کشورهای خارجی همجوار نمی باشد اما می توان به جرأت گفت که از تأثیرات میهمانان خارجی بی نصیب نمانده و از تعاملات حاصل با آن ها همواره تأثیر پذیرفته است.

راهکارهای پیشنهادی در زمینه ارتقای فرهنگی مناطق پذیرنده طبیعت گردان

✓ شرکت افراد محلی در برخی تصمیم گیریهای مربوط به برنامه ریزی و توسعه طبیعت گردی

✓ حفظ ویژگیهای فرهنگی جامعه نظیر دین، پوشش مناسب، هنر، صنایع دستی و موسیقی

و...

✓ آگاه سازی جامعه در مورد مزایای طبیعت گردی: لازم است به ساکنان محلی درباره ی مفاهیم، مزایا، مشکلات خط مشی ها و برنامه های توسعه اکوتوریسم و نیز شیوه مشارکت شخصی آن ها در فعالیت های گردشگری و الگوهای اجتماعی گردشگرانی که از مقاصد طبیعی گردشگری بازدید می کنند آموزش داده شوند.

✓ تدوین طرح اثرات اجتماعی- فرهنگی- اقتصادی در مناطق بالقوه

- ✓ ارتقای سطح فرهنگ و بینش اجتماعی مناطق طبیعی گردشگری
- ✓ برگزاری همایش های طبیعت گردی در طول سال
- ✓ برگزاری جشنواره های مختلف فرهنگی - هنری از جمله جشنواره غذا (گاسترونومی)، روز مهرگان، جشن طبیعت، نمایشگاه های بین المللی، کنفرانس های فرهنگی، المپیاد و اعزام دانشجو به نقاط دیگر جهان برای اشاعه و معرفی مقاصد گردشگری ..
- ✓ فرهنگ سازی و فراهم کردن مقدمات پذیرایی از طبیعت گردان جهت باور عمومی
- ✓ ارائه مشاوره به طبیعت گردان ثروتمند در محل اسکان (هتل) جهت انجام برنامه ریزی مناسب
- ✓ ایجاد فرصت های لازم برای تماس های فرهنگی در راستای تعامل و تعالی فرهنگی میان طبیعت گردان و میزبانان
- ✓ دعوت از روحانیون، ائمه جمعه و جماعات و درخواست از ایشان برای طرح موضوع در سطح جامعه، علما و روحانیون معظم می توانند با بیان حقایق موجود در تعالیم عالیه اسلامی، نقش بسیار مهمی در تصحیح برداشت و برخورد در این زمینه داشته باشند.
- ✓ کاهش اختلاف سطح جامعه میزبان و مهمان
- ✓ برگزاری دوره های آموزشی راهمایان گشت (تور لیدر)
- ✓ اشاعه نظام مند مدیریت انگیزه از سه کانال اصلی شامل: مشاوره مدیریت، آموزش مدیریت کاربردی و راهبردی و الگو سازی ..
- ✓ تهیه و تدوین و ارائه برنامه ها و دفترچه های راهنما و نمایش فیلم برای طبیعت گردان در مورد مقاصد گردشگری
- ✓ آموزش مهارت های لازم برای کاهش تنش در هنگام ایجاد بحران و معارضه برای مسئولان محلی و طبیعت گردان

دفتر سوم: مراغه‌پژوهی / ۲۳

✓ یکی از راه‌های افزایش درآمد‌های اکوتوریسم، تشویق جهانگردان به اقامت طولانی‌تر است. مطالعه نیازهای انواع طبیعت‌گردان و تنظیم برنامه برای برآوردن این نیازها، انگیزه‌ی توقف طولانی‌تر را در جهانگرد ایجاد می‌کند.

✓ در شرایط فعلی و با ملاحظه تأسیسات زیربنایی موجود، شهرستان مراغه ظرفیت پذیرش تعداد زیادی جهانگرد را ندارد، بنابراین صلاح می‌باشد که موضوع «تعداد» طبیعت‌گردان ورودی را محدود نماییم. در عوض باید در صدد فراهم نمودن شرایط مناسب برای جلب آن دسته از طبیعت‌گردان علاقمند به جاذبه‌های طبیعی گوناگون این شهرستان باشیم که توانایی هزینه کردن دلارهای بیشتری را دارند. بعلاوه در معرفی جاذبه‌های طبیعی باید چنان برنامه ریزی نماییم که توقعی بیش از آنچه که توان عرضه‌ی آن را داریم، در جهانگردان ایجاد نشود. زیرا این خود به عاملی منفی در توسعه‌ی جهانگردی بدل خواهد شد.

زیرساخت‌های عمرانی

رابطه مثبتی بین افزایش کمی و کیفی زیرساخت‌ها و تعداد طبیعت‌گردان وجود دارد. نحوه و کیفیت زیرساخت‌های دسترسی که در چارچوب راه‌های ارتباطی و وسایل حمل و نقل شکل می‌گیرد بسیار مهم است. احداث شبکه‌های وسیع ترابری و بزرگ‌راه‌ها و همچنین شبکه‌های گسترده حمل و نقل هوایی به گسترش گردشگری منجر می‌شود (منشی زاده، ۱۳۷۶، ۶۲). اکثر وسایل حمل و نقل زمینی، هوایی، راه آهن شهری موجود در شهرستان مراغه به دلیل گذشت زمان طولانی از عمر مفید آنها، فرسوده شده‌اند. عدم برنامه‌ریزی هماهنگ در بخش توسعه حمل و نقل و کمبود تجهیزات و امکانات از عوامل عدم توفیق در بکارگیری مناسب و معقول ظرفیت‌های موجود حمل و نقل متناسب با میزان ورود گردشگران طبیعت‌میل باشد. کمبود و فرسودگی تأسیسات و تجهیزات زیربنایی در پایانه‌های مسافرتی نیز از جمله مشکلات جابجایی طبیعت‌گردان در کشور می‌باشد.

انواع زیرساخت‌های عمرانی لازم برای توسعه اکوتوریسم

داشتن زیرساخت‌های مناسب برای توسعه گردشگری بسیار ضروری می‌باشد. البته توزیع زیرساخت‌ها باید به گونه‌ای باشد که بر روی مقاصد گردشگری تمرکز شود. مهم‌ترین زیر

ساخت‌هایی که باید بدان‌ها توجه نمود و سرمایه‌گذاری مناسبی برای ایجاد و اصلاح آنها نمود عبارتند از:

الف) زیرساخت‌های مربوط به حمل و نقل: یکی از موانع عمده توسعه صنعت گردشگری ضعف سیستم حمل و نقل است. با نگاهی به کشورهای موفق در زمینه گردشگری (نظیر دوبی) مشاهده می‌شود که سرمایه‌گذاری مناسب بر روی سیستم حمل و نقل تأثیر بسیار چشم‌گیری در جذب گردشگر دارد.

- **وضعیت حمل و نقل ریلی:** راه آهن سراسری در حال حاضر کلیه مناطق کشور را پوشش نمی‌دهد و لیکن برخی مناطق کشور در شمال شرق و شمال غرب و مرکز و جنوب کشور به شبکه ریلی متصل می‌باشد که درصد قابل ملاحظه‌ای نمی‌باشد.

- **حمل و نقل دریایی:** بنادر اصلی کشور در مناطق جنوبی و شمالی کشور عمدتاً بازرگانی هستند اما برخی بنادر جنوب و خصوصاً بنادر شمالی کشور تسهیلاتی را در جهت حضور کشتیهای مسافرتی و نقل و انتقال مسافر را دارا می‌باشند.

- **حمل و نقل هوایی:** از نظر هوایی برخی مراکز استان‌ها دارای فرودگاه‌های درجه یک و دو و پایین‌تر بوده و تمامی مناطق کشور تحت پوشش هوایی نبوده و در عین حال سیستم حمل و نقل هوایی کشور به دلایل مختلف از استاندارد بالایی برخوردار نمی‌باشد.

- **حمل و نقل جاده‌ای:** حمل و نقل جاده‌ای در کشور نسبت به سایر موارد ذکر شده از امکانات بیشتری برخوردار می‌باشد به گونه‌ای که هم‌اکنون بیش از ۲۰۰۰ شرکت مسافربری در سطح کشور فعالیت می‌نمایند. با این حال کیفیت سرویس‌دهی به مسافران و همچنین وضعیت جاده‌ها در برخی مناطق جای بحث فراوان دارد.

در جدول ذیل درصد‌های مربوط به حمل و نقل گردشگران بر حسب وسیله مسافرت (در سطح جهان) بررسی می‌شود.

جدول ۱: حمل و نقل گردشگران بر حسب وسیله مسافرت

حمل و نقل هوایی	۴۳٪ درصد
حمل و نقل جاده‌ای	۴۱٪ درصد
حمل و نقل دریایی	۷٪ درصد
حمل و نقل با قطار	۷٪ درصد

ب) **زیر ساخت های مربوط به تسهیلات و خدمات رفاهی آب، نیروی برق، فاضلاب، دفع زیاله:** با توجه به رو به افول بودن انرژی در جهان لازم است برنامه ریزی دقیقی صورت گیرد تا مقاصد گردشگری از این زیر ساخت های حیاتی برخوردار بوده و همچنین بر مصرف درست آن تأکید شود. افزایش مواد زاید در کنار جاذبه های گردشگری به عنوان یکی از عوامل اصلی تهدید کننده این جاذبه ها، در آینده مطرح می باشد. بنابر این وجود برنامه مدیریت جامع برای کنترل مواد زائد در برنامه های توسعه گردشگری ضروری است.

ج) **زیر ساخت های مربوط به ارتباطات و فن آوری اطلاعات:** باید تمهیداتی اتخاذ شود که عوامل اصلی در تسریع در ارتباطات و استفاده از اینترنت نظیر تعویض کابل های فرسوده تلفن و ایجاد مراکز ماهواره ای قوی و ... بهبود یابد تا امکانات ارتباطی مناسبی در اختیار گردشگران قرار داده شود.

چ) **زیر ساخت های مربوط به تعمیرات و نگهداری از آثار باستانی**

ح) **زیر ساخت های مربوط به خدمات اجتماعی نظیر خدمات پزشکی، مالی، ایمنی**

د) **زیر ساخت های مربوط به تأسیسات اقامتی:** استفاده از طبقه بندی تأسیسات اقامتی گردشگری در گروه های همگن می تواند اطلاعات جمع آوری شده را بر اساس مدل های مختلف تأسیسات اقامتی و اشخاص مقیم در آن ها، جمع بندی نماید. این طبقه بندی به ارائه اطلاعات فعالیت اقتصادی این بخش (هتل داری) کمک مؤثری خواهد نمود. تعریف پذیرفته شده یکسانی در رابطه با «اقامت گردشگر» وجود ندارد ولی می تواند به هر یک از تسهیلات معمول که اقامت شبانه را برای گردشگرها میسر نماید، اطلاق گردد. جدول ۲ این تأسیسات را نشان می دهد.

جدول ۲: استانداردهای طبقه بندی اقامتگاه های گردشگری

گروه اصلی	گروه فرعی	واحد گروه ها
۱-تأسیسات گردشگری عمومی	۱-۱- هتل و	۱-۱-۱- هتل ها
	۲-۱- تأسیسات مشابه	۱-۱-۲- تأسیسات مشابه
۲-اقامتگاه های گردشگری خصوصی	۲-۱- تأسیسات ویژه	۱-۲-۱- تأسیسات بهداشتی ۲-۲-۱- کمپ های کاروتعطیلات ۳-۲-۱- تدسیسات اقامتی مجاور حمل و نقل عمومی
	۳-۱- سایر	۲-۲-۲- مراکز کنفرانس ۳-۱-۱- خانه های مسکونی مخصوص تعطیلات
	تأسیسات عمومی	۲-۳-۱- کمپ های گردشگری ۳-۳-۱- سایر تأسیسات عمومی
	۱-۲- اماکن خصوصی	۱-۲-۱- منازل مسکونی شخصی ۲-۱-۲- اتاق های اجاره ای در منازل بستگان ۳-۱-۲- منزلی که توسط آژانس های خاص حرفه ای اجاره داده می شود. ۴-۱-۲- اقامتگاه هایی که بدون پرداخت توسط دوستان و آشنایان در اختیار قرار می گیرد. ۵-۱-۲- سایر اقامت گاه های خصوصی

منبع: (WTO)

انواع فعالیت های مربوط به گردشگری

چهار نوع فعالیت عمده در مورد گردشگری وجود دارد که عبارتند از:

- فعالیت های مربوط به صنایع دستی

- فعالیت های مربوط به طبیعت

- فعالیت های فرهنگی

- فعالیت های خدمات پزشکی

مطابق با نظرات سازمان جهانی مسافرت، فعالیت های فرهنگی مربوط به گردشگری بیشترین اهمیت را نسبت به سایر موارد دارد و به دنبال آن؛ بیشترین آموزش در این زمینه را نسبت به سایر فعالیت ها می طلبد. این در حالی است که توریسم فرهنگی بیشترین اثر را بر سطح توسعه جوامع می گذارد. آن همچنین ظرفیت های بسیاری برای توسعه روزافزون دارد. فعالیت های فرهنگی مربوط به گردشگری ویژگیهای خاصی دارد و قویترین ابزار را برای توسعه فرهنگ جامعه فراهم آورده و همچنین فرصت های شغلی زیادی را در جوامع ایجاد می کند (Ivanovic, 2009,3).

راهکارهای پیشنهادی در زمینه زیرساخت های عمرانی مناطق گردشگر پذیر

✓ برنامه ریزی جهت تأمین زیر ساخت های عمرانی مورد نیاز نواحی که از قابلیت های ویژه اکوتوریسم برخوردارند؛

✓ فراهم نمودن نیروی انسانی مناسب با فضای اقامتی، پذیرایی متناسب معماری بومی- محلی؛

✓ ایجاد تأسیسات مناسب اقامتی (هتل، متل، مهمانسرا، کاروانسرا، کمپ، اردوگاه، زائرسرا، ساختمان مدارس و...)؛

✓ ایجاد تأسیسات حمل و نقل و ارتباطات داخلی مناسب و سریع و خدمات مربوط به آن مانند تعمیرگاه؛

✓ آماده کردن کلیه زیر ساخت های لازم جهت ایجاد و احداث شهرک های گردشگری و اقامتی؛

✓ مطالعه، طراحی و تهیه طرح جامع شهرک های گردشگری با مشاوران زبده داخلی و خارجی؛

- ✓ ایجاد شبکه مهمانسراهای طبیعت گردی؛
- ✓ احداث دهکده های جهانگردی (دهکده جهانگردی: تأسیسات شهری در یک استان با موقعیت و فاصله مناسب از جاذبه های طبیعی، فرهنگی و تاریخی و همچنین قابلیت های لازم برای جذب جهانگردان و ایجاد تأسیسات و امکانات فراغت برای آنان)؛
- ✓ فراهم سازی فضایی متفاوت و مطابق با استانداردهای جهانی برای اقامت موقت و دائم؛
- ✓ ساخت فضاهای تفریحی، ورزشی، اقامتی، تجاری و رفاهی در حد استانداردهای جهانی؛
- ✓ توسعه و فعال سازی هر چه بیشتر مناطق آزاد؛
- ✓ ایجاد تسهیلاتی برای دستیابی به امکانات دانشگاهی و کتابخانه ای؛
- ✓ دسترسی آسان افراد بومی به تسهیلات طبیعت گردی

منابع و مأخذ

۱. بابايي، فرج، (۱۳۸۷) «گردشگري مذهبي با تكيه بر مذهب تشيع و جاذبه هاي آن»، روزنامه آساره، سال چهارم، شماره ۱۱۶، صفحه ۶.
 ۲. پاپلي يزدي، محمد حسين و سقايب، مهدي، (۱۳۸۶)، «گردشگري (ماهيت و مفاهيم)»، سمت، تهران، چاپ دوم.
 ۳. پور فرج، اكبر (تابستان ۱۳۸۲)، «باستان شناسي کاربردي و اثرات آن در زندگي مردمان امروزي»، فصلنامه مطالعات جهانگري، شماره ۱، انتشارات مركز آموزش مديريت دولتي
 ۴. تيموتي، جي.دالن، (۱۳۸۸)، «گردشگري بين المللي و برنامه ريزي»، ترجمه ناصر سلطاني، انتشارات قومس، تهران، اول.
 ۵. شالچيان، طاهره، (۱۳۸۲)، «آثار ميان فرهنگي و نقش گردشگري در ايجاد وفاق بين اديان اسلام و مسيحيت»، فصلنامه علمي مطالعات جهانگري شماره ۳، انتشارات دانشكده حسابداري و مديريت دانشگاه علامه طباطبائي.
 ۶. كارگر، بهمن، (۱۳۸۶)، «توسعه شهرنشيني و صنعت گردشگري در ايران (از مفهوم تا راهكار)»، انتشارات سازمان جغرافيايي نيوهاي مسلح، تهران، چاپ اول.
 ۷. كاظمي، مهدي، (۱۳۸۲)، «بررسي آثار اقتصادي و فرهنگي توسعه جهانگري از ديد ساكنين»، فصلنامه علمي مطالعات جهانگري شماره ۳، انتشارات دانشكده حسابداري و مديريت دانشگاه علامه طباطبائي.
 ۸. طيب، عليرضا، (۱۳۷۹)، «جايشگاه ملاحظات فرهنگي در برنامه ريزي علمي براي توسعه گردشگري»، مجله اطلاعات سياسي، شماره ۱۵۷-۱۵۸.
 ۹. فصلنامه موج سبز، (۱۳۸۰)، «اكو توريسم و طبيعت گردى»، شماره ۷، تهران، صفحه ۵۱
 ۱۰. قادري، زاهد، (۱۳۸۳)، «اصول برنامه ريزي توسعه پايدار گردشگري روستايي»، انتشارات سازمان شهرداريها، تهران، اول.
 ۱۱. گي، چاك، (۱۳۸۲)، «جهانگري در چشم انداز جامع»، ترجمه علي پارسائيان و محمد اعرابي، دفتر پژوهش هاي فرهنگي، تهران، اول.
 ۱۲. لي، جان، (۱۳۷۸)، «گردشگري و توسعه در جهان سوم»، ترجمه ركن الدين افتخاري، عليرضا صالح امين، شركت چاپ و نشر بازرگاني وابسته به مؤسسه مطالعات و پژوهش هاي اسلامي، تهران، اول.
 ۱۳. معصومي، مسعود، (۱۳۸۵)، «ماهيت گردشگري»، نشر پيک كوثر، تهران، چاپ اول.
 ۱۴. منشي زاده، رحمت اله، (۱۳۷۶)، «جهانگري»، تهران، انتشارات مسعي، چاپ اول.
15. Ivanovic, M. (2009). *Cultural Tourism*. Iva: Juta and Company Limited.

16.Kjos,K.(1986) "**Trans- boundary land- use planning: A view from San Digo County**" in L.A. Herzog (ed) planning the Intertinal border Metropolis.